

KAMILA BUDROWSKA
Uniwersytet w Białymstoku

Inna polityka pamięci

Blaive Muriel, red. (2019), *Perceptions of Society in Communist Europe. Regime Archives and Popular Opinion*, Bloomsbury Academic, London–New York–Oxford–New Delhi–Sydney, 2019.

Recenzowana książka powstała w ramach projektu *Rulers and Ruled: Practical and Methodological Challenges in the Historicization of a Complex Relationship*, który obejmował akademicką analizę historii komunizmu w Czechosłowacji w aspekcie porównawczym. Obszarem porównań objęto Niemiecką Republikę Demokratyczną oraz ZSRR, w węższym zakresie – Polskę i Węgry. Kierownikiem wieloletniego grantu była Muriel Blaive, a jednym z owoców tego projektu – praca zbiorowa *Perceptions of Society in Communist Europe. Regime Archives and Popular Opinion*, wydana pod jej redakcją naukową. Monografia wpisuje się w kilka interesujących ujęć związanych z naukowymi badaniami nad komunizmem. Dwa z nich wydają się najważniejsze: perspektywa społeczna, a nie polityczna, oraz perspektywa transnarodowa.

Artykuły zamieszczone w recenzowanej pracy reprezentują wysoki poziom naukowy, ale także odwagę w formułowaniu wniosków. Do najważniejszych zaliczyłabym przekonanie, że opisanie systemu obowiązującego przed rokiem 1989 pozwala na zrozumienie rozwoju byłych krajów demokracji ludowej po jego upadku oraz przywrócenie wagi tej części pamięci społecznej, która odpowiadała

za przystosowanie do tegoż systemu. Książka próbuje zatem odpowiedzieć na pytanie – by odwołać się do doświadczeń polskich – jak możliwe jest, iż duża część społeczeństwa z przekonaniem powtarza, że „za komuny było lepiej”.

Jak stwierdza we *Wprowadzeniu* redaktorka tomu, obecnie niechętnie mówi się o popularności socjalizmu w byłych krajach postsowieckich, bo obowiązuje narracja antykomunistyczna. W badaniach naukowych pojawia się przede wszystkim dyskurs prześladowania i oporu, a pomija się opis różnych form społecznego przystosowania. Jest to istotne przeoczenie, bo – jak wynika z eksploracji źródeł – niektóre reformy społeczne wdrażane w okresie 1944–1990 cieszyły się dużym poparciem. Innym ograniczeniem jest, zdaniem Blaive, prowadzenie badań z perspektywy krajowej, która nie daje możliwości zrozumienia komunizmu jako międzynarodowego fenomenu. Autorka uważa, że badania mogą i powinny być prowadzone z jednej, ponadnarodowej perspektywy metodologicznej.

To właśnie ostatnia poruszona kwestia zwróciła moją uwagę na recenzowaną pracę, poszukiwałam bowiem uniwersalnej metodologii, pozwalającej prowadzić badania porównawcze nad komunistyczną cenzurą w całym byłym bloku wschodnim. Najbardziej użyteczna okazała się metoda transnarodowa, zaproponowana do badań nad komunizmem przez Györgya Petériego w 2009 roku (artykuł na ten temat opublikował trzy lata później), Pétera Apora, Constantina Iordachi, Bogdana C. Iacoba w 2013 roku, w badaniach polskich przez Krzysztofa Brzechczyña w 2019 roku, a przyjęta właśnie przez autorów książki *Perceptions of Society in Communist Europe. Regime Archives and Popular Opinion*.

Wprowadzenie napisane przez Blaive uważam za jedną z najciekawszych partii pracy. Już śródtytuły: *Beyond fear* (Poza strachem), *The rulers and the ruled* (Rządzący i rządzeni), *Things were complicated: On the quest for boundaries* (Sprawy się komplikują: w poszukiwaniu granic) wskazują na fakt, że materiał badawczy został poddany analizie uwypuklającej opozycje i niejednoznaczności. Autorka uważa, że nie tylko strach regulował relacje społeczne w komunizmie, a obok niego toczyło się też normalne życie. Wiele inicjatyw społecznych nie miało silnych korzeni ideologicznych (np. spartakiady młodzieży, wczasy pracownicze), stąd konflikt poznawczy pomiędzy pozytywnym ludzkim doświadczeniem i zdecydowanie antykomunistycznym klimatem we współczesnej polityce pamięci.

Jak stwierdza Blaive, autorzy zamieszczonych w tomie artykułów piszą o zwykłych ludziach, a nie o bohaterach. Studiują przy tym społeczeństwo z perspektywy archiwów reżimu, zwracając szczególną uwagę na relacje przeciętnych obywateli (listy, skargi, donosy). Badacze traktują takie źródła archiwalne jako wskaźnik poziomu wcielenia komunistycznych zasad w życie i czytają je

dekonstrukcyjnie, porównując z niezależnymi dokumentami z epoki. Tradycyjne cezury w badaniach nad komunizmem, kryzysy: 1948–1949, 1956, 1968, 1976–1977, 1980–1981, 1986, 1988–1989, są zatem podważane, bo tu decyduje inny niż polityczno-historyczny porządek. Dodajmy jednak, że sam układ artykułów odzwierciedla chronologię procesu historycznego.

We *Wprowadzeniu* pojawia się także wyjaśnienie tytułowej koncepcji *popular opinion*. Książka opiera się na metodologii stworzonej przez Paula Cornera i przedstawionej w pracy *Popular opinion in Totalitarian Regimes: Fascism, Nazism, Communism*. To w niej pojawia się właśnie pomysł rozumienia sfery publicznej jako sfery popularnej (w sensie: codziennej, typowej) i badania jej poprzez analizowanie transferu ideologii totalitarnej do życia codziennego. W przypadku badań nad komunizmem polega to na opisanu potocznych doświadczeń mieszkańców krajów bloku.

Książka *Perceptions of society in Communist Europe. Regime Archives and Popular Opinion* składa się z trzech części wyodrębnionych na zasadzie chronologicznej, w każdej z nich znajdują się cztery artykuły. Ma wyraźny nadrzędny porządek, zbudowany zarówno poprzez symetryczny układ podrozdziałów, jak i jednolitą metodologię, co szczególnie istotne w przypadku pracy zbudowanej z tekstów prezentujących zróżnicowane doświadczenia kilku społeczeństw. Część pierwsza obejmuje okres powojenny, druga – okres stalinowski do praskiej wiosny, trzecia – ostatnie dekady trwania, upadek i czasy postkomunistyczne.

O ile projekt badawczy, którego pokłosem jest recenzowana praca, dotyczył Czechosłowacji, o tyle artykuły opisują także sytuację w Bułgarii, Rumunii, NRD i Polsce. Autorzy odnoszą się wielokrotnie do najbardziej zaawansowanych studiów nad systemem komunistycznym w ZSRR i NRD, pojawia się także perspektywa węgierska. Można zatem powiedzieć, że książka obejmuje terytorialnie całość doświadczeń komunistycznych Europy Środkowo-Wschodniej, z pominięciem Jugosławii (która uniezależniła się politycznie od ZSRR) oraz Albanii, gdzie systemowe badania nad reżimem dopiero raczkują. W artykułach występują odniesienia historyczne, przywołuje się II wojnę światową, jej bezpośrednie i pośrednie skutki.

Warto dodać, że wojenne doświadczenie poszczególnych krajów bloku miało podstawowe znaczenie dla sposobu wprowadzania komunizmu na danych terenach. Długość trwania i nasilenie sowieckich represji związane były z militarnymi decyzjami podjętymi przez rządy poszczególnych państw w czasie II wojny światowej: inaczej traktowano „wrogów”, inaczej – sprzymierzeńców. Kwestia jest złożona, tu ją jedynie zasygnalizowano.

W scharakteryzowanych poniżej artykułach autorzy ujmują zagadnienia bardzo szeroko – wychodząc od tematu zaznaczonego w tytule, poruszają szereg

kwestii związanych z geopolityką i uwarunkowaniami historycznymi. Streszczają powojenną historię z wyszczególnieniem kryzysów oraz okresów stabilizacji politycznej i gospodarczej. W szkicach uwypukla się relacje pomiędzy rządzącymi i rządzonymi (przypomnijmy tytuł grantu: *Rulers and Ruled. Practical and Methodological Challenges in the Historicization of a Complex Relationship*), próbując odnaleźć ukryte zasady decydujące o kształcie rzeczywistości, jak się okazuje – pomimo tożsamego systemu – bardzo różne w poszczególnych krajach bloku.

W szkicu *Secret Agents: Reassessing the Agency of Radio Listeners in Czechoslovakia (1945–1953)*, który rozpoczyna pierwszą część książki, Rosamund Johnston analizuje zachowania słuchaczy radia w okresie 1945–1953. Autor korzysta z metodologii przyjętej przez Pawła Machcewicza w pracy *Poland's War on Radio Free Europe. 1950–1989* (2015). Johnston sięga po źródła archiwalne pochodzące z zasobu Ministerstwa Informacji, analizując donosy i zapisy z inwigilacji. Warto zwrócić uwagę na zastosowaną przez badacza periodyzację: w Czechosłowacji przełom antystalinowski następuje o trzy lata wcześniej niż w innych krajach bloku, niedługo po procesie Rudolfa Slansky'ego (listopad 1952 roku), bezpośrednio po śmierci Stalina i Klemensa Gottwalda (marzec 1953). Już wtedy, po krótkotrwałej zapaści, poprawia się standard życia społeczeństwa, które zaczyna wchodzić w okres „małej stabilizacji”.

W artykule *Practices of Distance and Perceptions of Proximity: Trade Union Delegates and Everyday Politics in Post-Second World War Romania* Adrian Gram przywołuje teorię naukową Ghity Ionescu, który uważał, że pierwsze dziesięć lat po wojnie w Rumunii przypomina okres rządów Vichy we Francji – jest historią kolaboracji i oportunistów. Autor szkicu zgadza się z takim ujęciem, próbuje zatem odnaleźć i wyjaśnić uwarunkowania, które się do takiego ukształtowania rumuńskiego społeczeństwa przyczyniły. Tekst składa się z dwóch części: w pierwszej pojawia się biografia jednego z członków związków zawodowych, w drugiej – analiza drogi przekształcania się związków zawodowych w ważne ogniwo władzy komunistycznej w Rumunii.

A Case Study of Power Practises: The Czechoslovak Stalinist Elite at the Regional Level (1948–1951), tekst napisany przez Mariana Loži, to artykuł o upadku elit regionalnych w czechosłowackiej partii komunistycznej. Badacz wskazuje na korupcję elit oraz na ich doraźne działania związane z sytuacją w regionie, a nie z ogólnie obowiązującą ideologią. Jak wynika z badań archiwalnych, to regionalne elity wdrażały w praktyce kolektywizację i industrializację, odpowiedzialne więc były bezpośrednio za przemoc i chaos. Walka o władzę pomiędzy „centralą” a „prowincją” skończyła się klęską tej ostatniej, a uosobieniem porażki był proces Rudolfa Slanskiego i innych komunistów pochodzenia żydowskiego,

oskarżonych w 1952 roku o spisek syjonistyczny oraz odstępstwo od zasad stalinowskich, po którym wykonano wyroki śmierci na 11 osobach.

Molly Puči poświęciła swój szkic *Policing the Police: The 'Instructor Group' at the Stalinization of the Czechoslovak Secret Police (1948- 1951)* specjalnym instruktorom politycznym w tajnej policji (StB). Jako *case study* podaje jednostkę w Libercu. Instruktorzy doprowadzili do radykalizacji policji i jej reorganizacji na wzór sowiecki, byli zatem – jak stwierdza badaczka – w dużym stopniu odpowiedzialni za nasilenie przemocy w późnych latach czterdziestych i na początku lat pięćdziesiątych, w tym za proces Slanskiego.

Część drugą książki otwiera artykuł *Constructive Complains and Socialist Subversion in Stalinist Czechoslovakia: E.F. Burian's "Scandal in the Picture Gallery"*. Jego autor, Shawn Cybor, korzystał z zasobu Narodowego Archiwum Literatury i dotarł do nieznanych materiałów na temat nigdy niepublikowanego utworu dramatycznego. Wystawienie spektaklu w październiku 1953 roku okazało się szokiem dla publiczności i stanowiło – z dzisiejszej perspektywy – ważny akt destalinizacji. Widział je i wspominał jako przełomowe przeżycie nastoletni Vaclav Havel. Spektakl, wpisując się w żywą w literaturze czeskiej tradycję dzieł poświęconych absurdom biurokracji (Hašek, Kundera, Kafka), demaskował wypaczenia stalinizmu. Po pół roku znikł z afisza w atmosferze skandalu.

Perceptions of Society in Czechoslovak Secret Police Archives: How a 'Czechoslovak 1956' was Thwarted to obszerny i ważny tekst odpowiadający na pytanie, co działo się w 1956 roku w Czechosłowacji, leżącej pomiędzy ogarniętymi politycznym niepokojem Polską i Węgrami. Jego autorka, Blaive, korzystała z archiwaliów tajnej policji (Statni Bezpečnost, StB), w tym z raportów tajnych współpracowników, które przedstawiały nastroje społeczne w ważnych miesiącach rewolucji węgierskiej i polskiej.

Blaive uważa, że rewolucja węgierska i protesty w 1956 roku w Polsce miały dwa źródła: rozprawiano się jednocześnie z kryzysem ekonomicznym i wypaczeniami stalinizmu. Społeczeństwo czechosłowackie było w 1956 roku politycznie bierne, ponieważ miało więcej do stracenia: osiągnęło wyższy niż Węgrzy i Polacy standard życia i strzegło ekonomicznego bezpieczeństwa. Poza tym w odniesieniu do wielkości populacji procent członków partii komunistycznej był dwa razy większy niż na Węgrzech i cztery razy większy niż w Polsce, co musiało się przełożyć na większe poparcie dla ustroju. Wcześniej także, bo w 1952 roku, uporano się w Czechosłowacji z traumą okresu stalinowskiego, a stało się to za sprawą procesu Slanskiego i wykonania wyroków śmierci na osobach bezpośrednio odpowiedzialnych za terror.

W artykule *Crises and the Creation of Institutions for Assesing Popular Consumption Preferences in Communist Bulgaria (1953-1970)* Martin K. Dmitrov

odwołuje się do słynnej obserwacji Havla, że późny socjalizm został zbudowany na styku dyktatury i społeczeństwa konsumpcyjnego. Stawia zatem dwa pytania badawcze: 1. Kiedy reżim zaczął zwracać uwagę na zachowania konsumpcyjne bułgarskiego społeczeństwa?; 2. Skąd czerpał wiedzę o tych zachowaniach? W szkicu wykorzystano materiały z centralnego archiwum państwowego (TSDA) oraz archiwum służb bezpieczeństwa (AMVR).

W artykule przywołuje się powojenną historię polityczną Bułgarii. Proces destalinizacji rozpoczął się w marcu 1953 roku strajkami w fabrykach tekstylnych w Płowdiw i Khaskowie, a zakończył w 1962 roku wraz z zamknięciem obozu pracy przymusowej w Lovech, będącego faktycznie wyniszczającym więzieniem dla przeciwników politycznych. Od tego czasu datuje się złagodzenie systemu, który – zdaniem autora – zaczął w latach sześćdziesiątych przypominać ten obowiązujący w innych krajach bloku. Jak ustalił Dmitrov, po kryzysie gospodarczym pierwszej połowy roku 1953 w partii rosła świadomość, że zwiększenie satysfakcji społeczeństwa z poziomu życia ustabilizuje też system polityczny. O preferencjach konsumpcyjnych dowiadywano się z bardzo specyficznego źródła, jakim były skargi ludności.

Autorka artykułu *Who is Afraid of Whom? The Case of 'Loyal Dissidents' in the German Democratic Republic*, Sonia Combe, korzystała z archiwów tajnej policji Stasi oraz dokumentów Związku Pisarzy. Opisuje odrębną elitarną grupę, znajdującą się pomiędzy rządzącymi a rządzonymi: naukowców i pisarzy o rodowodzie komunistycznym, ale cieszących się w społeczeństwie autorytetem moralnym (Jurgen Kuczynsky czy Christa Wolf). Z tekstu wynika, że najbardziej prominentne postaci miały duże możliwości negocjacji z rządem; jako przykład podaje się pisarza Arnolda Zweiga oraz wdowę po Bertoldzie Brechcie. Za podłoże tej specyficznej, typowej tylko dla NRD sytuacji uznaje badaczka niedawną wojnę i zaangażowanie społeczeństwa w nazizm: potrzebowano silnych autorytetów oraz ideologii, która broniłaby przed jego powrotem. Tak określona rola intelektualistów o sympatiach komunistycznych przyczyniła się do długotrwałej stabilizacji politycznej w kraju, w którym partia okazała się znacznie silniejsza niż w innych państwach obozu. Combe podkreśla także inną, unikatową cechę, jaką zaobserwować można, opisując obywateli Niemiec Wschodnich. Nigdy nie udało się tu stworzyć odrębnego społeczeństwa, było ono jedynie mniejszą częścią niemieckiej wspólnoty kulturowej, połączonej językiem, wielowiekową kulturą i dziedzictwem historycznym.

W ostatniej części monografii opublikowano cztery artykuły. Pierwszy, *Did Communist Children's Television Communicate Universal Values? Representing Borders in the Polish Series „Four Tank-Men and a Dog*, jest jedynym poświęconym w całości Polsce. Machteld Venken opisuje znany serial telewizyjny „Czterej

pancerni i pies”, uznając go nie tylko za bardzo atrakcyjne poznawczo widowisko dla młodego odbiorcy, ale i za „jeden z najlepszych polskich produktów eksportowych” w ogóle. Serial zyskał sobie wielką popularność w całym bloku wschodnim, pomimo – a może właśnie z powodu – tego, że roi się od błędów historycznych; głęboko zideologizowany, prezentujący racje radzieckiej Rosji, powtarzany był tak wiele razy, że utrwalił określoną wizję wojennych wydarzeń w pamięci kilku pokoleń. Autor szkicu wymienia wszystkie ważne przeinaczenia historyczne, ale szczegółowo opisuje tylko jedno: przesuwanie granic Polski, związane z utratą ziem wschodnich i przejęciem zachodnich.

Libora Oates-Indruchová w tekście *Between Censorship and Scholarship: The Editorial Board of the Czechoslovak Academy of Science (1969–1989)* opisuje obowiązujący w Czechosłowacji system państwowej cenzury. Jej specyficznym elementem okazuje się komórka funkcjonująca w obrębie Akademii Nauk – Zarząd Wydawnictw. Ustalał on konsultowane z partią plany wydawnicze Akademii i miał spore możliwości prowadzenie negocjacji między urzędnikami cenzury a badaczami, określanymi przez autorkę jako „rządzący i rządzeni”. Członkami komórki byli partyjni naukowcy, stąd ich niejednoznaczna rola: strzegli poziomu naukowego publikacji, ale i byli cenzurą partyjną. Warto dodać, że podobny system obowiązywał w Polsce, szczegółowo na ten temat pisał Zbigniew Romek (2010). Można zatem założyć, choć wymaga to pogłębionych badań, że w bloku wschodnim kwestia cenzurowania publikacji naukowych rozwiązywana była w podobny sposób: respektujący zarówno poziom naukowy publikacji (do tego potrzebni byli specjaliści z dziedziny), jak i polityczną poprawność (stąd partyjna przynależność owych fachowców).

Przewrotny tytuł szkicu Jill Masino *How Many Days Have Comrade's Wives Spent in a Queue? Appeling to the Ceaușescu in Late-Socialist Romania* pochodzi z listu do Eleny Ceaușescu wysłanego w roku 1988. Autor korzystał z niezwykle interesującego zbioru dokumentów archiwalnych: listów ze skargami, prośbami i podziękowaniami kierowanymi do rumuńskiego dyktatora i jego żony w dziewiątej dekadzie XX wieku. Analizowane systemowo, wskazują one z jednej strony na głęboką nędzę społeczeństwa, z drugiej na wszechobecną korupcję. Masino uważa, że zasadnicza różnica między Rumunią a innymi krajami bloku sprowadzała się w latach osiemdziesiątych do tego, że Nicolae Ceaușescu nie chciał dokonać reformy społecznej i gospodarczej, w przeciwieństwie do Ericha Honeckera czy Gustáva Husáka (dodajmy, że reformy próbowano w tym czasie przeprowadzać także w Polsce). Autor kończy swój artykuł zapadającą w pamięć konstatacją, że gdyby rumuński przywódca i jego żona przykładali większą wagę do tych listów, to ich koniec w 1989 roku mógłby być mniej brutalny.

Ostatni artykuł z recenzowanej pracy, który nosi tytuł *Authenticating the Past: Archives, Secret Police and Heroism in Contemporary Czech Representation of Socialism*, dotyczy współczesności. Veronika Pehe odtwarza w nim historię wykorzystywania pamięci o komunizmie w postkomunistycznych Czechach, analizując powieści i filmy na ten temat. Stwierdza, że w latach dziewięćdziesiątych i wczesnych latach dwutysięcznych pamięć po komunizmie była wykorzystywana instrumentalnie, a obowiązująca narracja była zdecydowanie antykomunistyczna. Potem takie nastawienie się zmieniło, ale od 2015 roku znów w dyskursie publicznym obowiązuje populizm, konserwatyzm i nacjonalizm. Można dodać, że podobna radykalizacja polityki pamięci nastąpiła w podobnym czasie w Polsce i na Węgrzech.

Na koniec chciałabym podkreślić, że książka *Perceptions of Society in Communist Europe. Regime Archives and Popular Opinion* opisuje komunizm jako fenomen, który można różnie ujmować i oceniać. Takie zniuansowanie opinii pomóc może w zrozumieniu niejednoznacznego doświadczenia, będącego udziałem kilku pokoleń mieszkańców Europy Środkowo-Wschodniej. Autorzy szkiców zamieszczonych w recenzowanej pracy postawili sobie za cel opisanie komplikacji systemu komunistycznego w jego wydaniu codziennym. I choć najwięcej miejsca poświęcono analizie życia obywateli Czechosłowacji, to ważne artykuły na temat Rumunii, Bułgarii, NRD i Polski oraz sformułowanie licznych sądów ogólnych pozwalają spojrzeć na sprawy z ponadnarodowej perspektywy.

| Bibliografia

- Brzechczyn Krzysztof, red. (2019), *Nowe perspektywy badawcze w transnarodowej historii komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wydawnictwo IPN, Poznań–Warszawa.
- Corner Paul (2009), *Popular opinion in Totalitarian Regimes: Fascism, Nazism, Communism*, Oxford University Press, Oxford.
- Iacob Bogdan C. (2013), *Is It Transnational? A New Perspective in the Study of Communism*, „East Central Europe”, nr 40, s. 114–139.
- Iordachi Constantin, Apor Peter (2013), *Introduction. Studying Communism Dictatorship: From Comparative to Transnational History*, „East European Journal”, nr 40, s. 4–35.
- Kowalewski Piotr (2020), *Historia komunizmu spleciona między państwami. Nowe perspektywy badań w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Porównania”, nr 1, s. 373–388.

- Machcewicz Paweł (2015), *Poland's War on Radio Free Europe. 1950–1989*, Stanford University Press, Washington – Stanford.
- Peteri Györgi (2012), *Sites of Convergence: The USSR and Communist Eastern Europe at International Fairs Abroad and at Home*, „Journal of Contemporary History”, nr 47, s. 3–12.
- Romek Zbigniew (2010), *Cenzura a nauka historyczna w Polsce. 1944–1970*, Wydawnictwo „Neriton”, Warszawa.

| Abstrakt

KAMILA BUDROWSKA
Inna polityka pamięci

Recenzowana w artykule książka, *Perceptions of Society in Communist Europe. Regime Archives and Popular Opinion*, została napisana w ramach długoterminowego grantu, kierowanego przez Muriel Blaive, redaktorkę naukową publikacji. Zawiera analizę porównawczą historii komunizmu w Czechosłowacji oraz – w mniejszym zakresie – w innych krajach bloku wschodniego: pojedyncze artykuły dotyczą Polski, Węgier, Rumunii, Bułgarii i NRD. Uzupełnia stan badań nad komunizmem analizowanym z perspektywy transnarodowej i pomaga zrozumieć doświadczenie, które było udziałem kilku generacji Europejczyków.

Autorka szkicu podkreśla wysoki poziom publikacji i jej nowatorstwo w zakresie oparcia naukowego wnioskowania na doświadczeniach potocznych obywateli bloku wschodniego.

Słowa kluczowe: komunizm; rządzący i rządzeni; polityka pamięci; opinie codzienne; perspektywa transnarodowa

| Abstract

KAMILA BUDROWSKA
A Different Memory Policy

The reviewed volume, *Perceptions of Society in Communist Europe. Regime Archives and Popular Opinion*, was written as a part of a long-term project headed by Muriel Blaive, the editor of the publication. The book included a comparative analysis of the history of communism in Czechoslovakia and to a lesser extent also in

other countries of the bloc: single articles concerning Poland, Hungary, Romania, Bulgaria and the GDR.

The reviewed book complements the existing state of research on communism from a transnational point of view and helps to better understand the experience that was shared by several generations of Central and Eastern Europeans.

The author of the article underlines high level of the reviewed publication and draws attention to methodological innovation which is exploit a common experience of citizens of communist countries as a part of scientific inference.

Keywords: communism; rulers and ruled; history (memory) policy; popular opinion; transnational perspective

| Nota o autorze

Kamila Budrowska – prof. dr hab., pracownik naukowy Uniwersytetu w Białymstoku, kierownik Katedry Badań Porównawczych i Edytorstwa. Interesuje się związkami między literaturą a polityką, cenzurą oraz edytorstwem naukowym. Autorka ponad 100 prac naukowych. Ostatnio opublikowała: *Writers, Literature and Censorship in Poland. 1948 – 1958* (tłum. P.A. Vickers, Wyd. Peter Lang, Berlin 2020, seria: „Cross – Roads. Studies in Culture, Literature, and History”, ed. R. Nycz, v. 21).

E-mail: k.budrowska@uwb.edu.pl

ORCID: 0000-0003-3400-3966